

A Vigilia beszélgetése

Paul Virilióval

Paul Virilio a kortárs francia elméletirők szociológiai érdeklődésű szárnyának Jean Baudrillard-ral együtt talán legeredetibb (sőt legdivatosabb) képviselője. Építészeti-urbanisztikai és hadtudományi kutatásai egy sajátos diszciplína, a dromológia (sebességtan) alapelveinek kidolgozására készítették. Azt vizsgálja, hogy a tér és az idő helyett e két tényező viszonya miként válik egyre fontosabbá a történelem során, és különösen a posztindusztriális társadalomban. Virilio vizsgálatai felölelik a közlekedés, a kommunikáció, a politika és újabban az esztétika (film, videó stb.) területeit. Könyvei: Bunker archéologie (1975), L'Insécurité du territoire (1976), Vitesse et politique (1977), Défense populaire et Lutttes écologiques (1978), Fabren, Fabren, Fabren (1978), Esthétique de la perception (1984), L'Espace critique (1984), L'Horizon négatif (1984).

Mivel Virilio írásaiban és nyilatkozataiban időnként hivatkozik a maga keresztény álláspontjára, de ennek mibenlétét tudommal még sohasem fejtette ki, pontosan erre hivatkozva kértem tőle interjút. Beszélgetésünkre — amelyen jelen volt 17 éves lányom és 12 éves fiam is — 1988. április 23-án került sor egy párizsi kávéházban.

— Én, éppúgy, mint Ön, katolikus vagyok, s ez számomra az élet lényege maga. Ez alapvető! A szüleim nem voltak keresztények, én felnőtként tértem meg a háború után, 18 éves koromban. Nem megszokásból vagy családi hagyományból lettem vallásos, hanem reveláció útján. Ez a szó világos, és számomra nincs ennél fontosabb.

— *Említenék egy problémát, mely talán probléma az Ön számára is. Mint művészettörténész mindig úgy gondoltam, hogy számomra a művészet a legfontosabb, mert ez a hivatásom, ez a hitem stb. Ugyanakkor mint vallását gyakorló ember állandóan jelen volt a kérdés: hogyan egyeztethető össze ez a kettő?*

— Ez a kérdés számomra is nagyon fontos. Hogyan lehet megélni mindkettőt, a vallást is, a hivatást is.

— *Sokat vitatkoztam valakivel, akiről valóban elmondbatom, hogy „megtért”, és aki azt mondja, hogy a művészet mint „földi” dolog nem a legfontosabb. Én viszont állandóan keresem a megoldást, hiszen ez óriási kétely: az életemet már a művészetnek és a kultúrának szenteltem, ugyanakkor a „másik énemmel” érzem, hogy az illetőnek igaza van! Mindeddig csak egy igazi megoldást találtam, Fra Angelico munkásságában. Keresem a hasonlító példákat, és rátaláltam olyanokra, mint Hugo Ball, aki nagyon fontos lett számomra a dadaizmustól kezdődő életével... És talán ilyen Joseph Beuys, akivel szinte baráti viszonyban voltam, és aki talán nem volt annyira „vallásos” az én értelmezésem szerint — hiszen ő visszautasította ezt a szót, és mindig „spiritualizmus”-ról beszélt és Rudolf Steiner követője volt...*

— Beuys antropozófus volt?

— Tulajdonképpen igen. Tébát ő is kérdőjel. Vagy vegyük Marcel Duchamp-t, akit többnyire ateistának tartanak, és aki egy interjúban kifejezetten nem hajlandó Istenről beszélni. Én pedig éppen ezért gondolom, hogy ez lehetett a legfőbb problémája!

— Mindenesetre számomra ő a legnagyobb művészetfilozófus. Duchamp számomra nem egyszerűen művész, hanem olyasvalaki, akinek korunk legnagyobb filozófusai mellett van a helye. Láthatja, van tehát néhány érintkezési pontunk!

— Nála is azt a témát látom megjelenni, ami az Ön írásaiban a legjobban megfogott: az időt. Ugyanis én úgy tekintem Duchamp-t, mint aki a saját idejével, azaz életének időtartamával tökéletesen gazdálkodott. Azt pedig Ön írja, hogy a mi civilizációinkban egyáltalán nem létezik a balál gondolatával való szembesülés.

— Meg szokták kerülni ezt a kérdést!

— Ezt Ön már egyszer kifejtette, mégpedig a túlvilág vonatkozásában. Hallhatnék erről bővebben?

— Még mielőtt belemennék a válaszba, ha megengedi, előkészítettem egy rövid bevezetést. Azt hiszem ugyanis, hogy az embert nem annyira a kultúrája meg a tanulmányai határozzák meg, hanem az élettörténete. Vagyis a gyermekora. Én pedig 1932-ben születtem, tehát a háború gyermeke vagyok, a „Kriegsgeneration”-hoz tartozom. A háború volt az apám és az anyám. Semmit sem lehet megérteni mindabból, amit mondok, amit csinálok, annak megértése nélkül, hogy a háború alakított ki. És nem akármilyen háború, hiszen ez totális háború volt. A totális háború engem gyerekkéjjel ráébresztett, hogy kételkedjem a valóságban. Ne higgyek többé a szememnek. A totális háború, azt mondhatnám, terrorizálta számomra a világ valóságát. Nem egyszerűen az embereket terrorizálta, a természetet terrorizálta, az embereket és a természetet rombolta le, hanem a nyolc- vagy tízéves gyerekekben, aki akkor voltam, terrorizálta a valóságot. Nem tudtam többé hinni a valóságban. Olyan környéken laktam, amelyet nagyon erősen bombáztak, ahol tűszokat szedtek, agyonlövések voltak egy éven át. Egy olyan városban, amely nagyon megrongálódott...

— Hol?

— Nantes-ban, Bretagne-ban. Saint-Nazaire közelében, ahol „partraszállás” is volt. Tehát a háború megtanított, hogy kételkedjem a valóságban, a reálisban, és pedig nem az idealizmus jegyében. Ez egyfajta „optikai realizmus” volt, avagy „szolgálatmegtagadó” voltam. „Nem hiszek többé a szememnek” — ez népszerű francia kifejezés...

— Megvan a magyarban is.

— Valami mélységes bizonytalanság-elv volt ez a realitást illetően. Tehát a háború végén újra felvettem az idő kérdését, és elkezdett érdekelni — anélkül, hogy tudtam volna róla — a relativitás. És máris a sebességnél voltam, meg annál a Szent Pál mondatnál, amit annyira szeretek: „elműlik e világnak ábrázatja” (1 Kor 7, 31), az a világ, amit látunk, elmúlófélben van. A világ elvonul előttünk (défile); csak mozi, mely lepergő képeket hoz létre. Ez keltette fel bennem az érdeklődést a fizikai relativitás iránt. Noha nem voltam rá intellektuálisan felkészülve, hiszen nem végeztem egyetemet, sem felsőfokú tanulmányokat — megálltam a tanulás „nullfokánál”, autodidakta vagyok —, elkezdtem olvasni Einsteint, Diracot, Louis de Broglie-t, Heideggert, Sartre-t, Merleau-Pontyt, a gestaltistákat stb. Egyidejűleg a művészet és a költészet iránt érdeklődtem, különösen a festészet iránt. Egyébként festő akartam lenni ebben az időben. Az csak természetes, hogy ha valaki kételkedik a valóságban, érdeklődik a festészet, a művészet, vagy legalábbis a látás iránt. Csak sokkal később fordultam az építészet felé, a bunkerek miatt. Először voltak a

bunkerek, s csak utána jött az építészet! Az érdekelt, hogy újra megtaláljam a gyermekkorom, a háború emlékeit, a gyermekkorom helyszínén. Az első bunker, amit láttam, néhány kilométerre volt Nantes-tól. A háború alatt nem volt jogunk a tengerpartra menni. Tehát egyszerre fedeztem fel a tengert és a bunkereket. Felfedezni a tengert rendkívüli élmény volt, s ott voltak ezek a bunkerek, amelyek engem nem terrorizáltak, hanem megdöbbentettek brutalitásukkal; ahogy megfogalmaztam, ezek voltak ifjúkorom „hűsvét-szigeti” szobrai.

A háború volt az egyetlen egyetemem... Ha valaki megkérdezi, milyen tanulmányokat végeztem, azt mondom: háborút. Háborús tanulmányokat folytattam. Az utcán, a valóságban — még mielőtt ezt intellektuálisan és stratégiaként folytattam volna, a háborúra irányuló olvasmányokon és a munkán keresztül. Ez az „egyetem-háború” vagy „háborús egyetem” megantitott a szkepticizmusra, a hitetlenségre az objektivitással szemben. Belőle szereztem bizonyos védettséget az ideológiák ellen, melyeknek ebben az időszakban meglehetősen nagy hatásuk volt. Az ötvenes években, a háború után mindenki kommunista, mindenki „ideológus” volt. S amikor azt mondtam, hogy nem hittem többé a szememnek, ez így volt igaz. A „L'Insécurité du territoire” (A terület megbízhatatlansága) című első könyvem előszavában leírok egy eseményt, amely megdöbbentett, 1943-ban. Megyek az édesanyámmal Nantes központjába sorba állni, hogy kétszershűtlet szerezzünk a hadifogyoknak. Beállok a végtelen hosszú sorba az édesanyám helyett, aki majd délben érkezik, mert ezalatt másutt vásárol, aztán átveszi a helyemet. És miáltal az édesanyám folytatja a sorbaállást, én, a kilencéves gyerek, elmegyek sétálni Nantes belvárosi negyedében, ahol játékboltok vannak. Megyek játékokat nézni a butikokban. Majd visszamegyek, megkeresem az édesanyámat, és hazamegyek. És akkor, délután, az első hatalmas bombázás Nantes fölött: 8000 lakás pusztult el! Majdnem 10 000 halott néhány perc alatt. A belváros földig rombolva.

Este visszamegyek oda, ahol délelőtt jártam, keresztül a városon — megnézni, hogy a családom nem pusztult-e el, mert mindenütt voltak rokonaink — és nincs többé semmi! Van égi, vannak virágok, meg persze füst, de nincs többé fa, nincs többé ház, nincs többé semmi. Még jelen voltak bennem a játékok, a házak, az ősz (szép október volt), és akkor hirtelen „psszty” — az egész elpárolgott! Mintha egy varázsló eltüntetné volna: „takk”. Ez a pillanat nagyon fontos volt számomra. Törés. Az egészen szilárd dolgok — mert a gyerek számára minden nagyon szilárd, a felnőttek száz meg száz évig élnek, annyira erősek, a falak meg évezredekig, a városok örökkévalók — hirtelen már csak eltűnt díszletek. Számomra ez nagy lecke volt. Nos, néhány év múlva — és ezzel befejezem — fő kritikám a felnőttekkel szemben így szólt (hiszen mindig vannak nemzedéki konfliktusok az ember tizenöt-tizennyolc éves korában): „De hiszen ezek komolyan veszik magukat! Hát ez nem lehet igaz! *Valakinek* hiszik magukat, minden alap nélkül!” Nem tudtam többé komolyan tartani a felnőttek világát. Nevetségesnek tartottam azt az embert, aki annyira komoly képpel jelent meg előttem. Mert láttam a háborút, láttam, mi történt a felnőttekkel a háború alatt, és számomra az, hogy egy férfi vagy egy nő komolyan veszi magát, beképzeltségnek tűnt. Ha valaki azt mondja: „diplomáim vannak” vagy „én vagyok a király” — annyira nevetséges volt. De nem is igazán nemzedéki tiltakozás volt ez, hanem inkább megdöbbenés: „Őn, akinek van intelligenciája, akinek van tapasztalata, hogyan veheti magát ennyire komolyan!?”

És ekkoriban, 1948-ban, egy éjszakai álomban ért engem a kinyilatkoztatás, amely megtérített. Háborús álom, egyszersmind jel, Isten jele. Így történt. És hogy végre visszatérjek az Ön kérdéséhez: ma nem írok semmi mást, csak kifejezem, hogy ha „a Fény évszázada”, a felvilágosodás megvilágította a Természet eszméjét, akkor „a fénysebesség évszázada”, tehát a miénk — vagy még inkább a sebességé, a szó minden értelmében; nemcsak a számítógépnél, hanem egyáltalán — kérdéssé tette a valóság fogalmát. Tehát

már nem a természetes fogalmáról van szó, hogy mi is az a természetes, és mi a kulturális természet, hogy mi is az a valóságos és mi a virtuális. A technológia miatt, az atombomba miatt, e technológia összes politikai következményei miatt. Egyetlen megszorítás, hogy ma már nem úgy kételkedem a valóságban, mint régen: már nem hiszek a halálban. Mint keresztény. Ami azt jelenti: hívőnek lenni annyira, mint hitetlenné válni. Nem hinni a halálban.

Összefoglalom: az én hitem egy egyszerű keresztény hite, mondhatnám, egy egyszerű katonáé, akit érdekel az élet, a háború és persze a technika, s aki egy szép napon szeretne létrehozni egy esszét (hiszen többet, mint egy „kísérletet” nem tehetek), egy teológiai esszét a sebességről.

— *A sebességről?*

— A sebesség teológiájáról. Megkísérelném bemutatni, hogy ha a sebesség önmagában nem jelenség, hanem jelenségek közti viszony, valahol az idő és a történelem teológiájához hozzá lehetne illeszteni egy sebesség-teológiát. Ez támaszkodnék a relativitás fizikai elméletére s nyilván képes lenne a hiten, a Szentírásan, a tanúságtételeken keresztül vizsgáldni. Mint ahogy Szent Pál vagy Szent Péter is tette. Szent Péter mondja: „egy nap az Úrnál olyan, mint ezer esztendő, és ezer esztendő, mint egy nap” (2 Pt 3, 8), „Ez az egy azonban ne legyen elrejtve előttetek, szeretteim” (uo.). Amikor Szent Pál azt mondja, hogy az a világ, amit látunk, elmúlófélben van, nem kell hozzá annyira ragaszkodni, akkor relativitásról beszél. De ez a relativitás, a földi világ relativitása állandóan jelen van a Szentírásban! Furcsa, hogy amikor megéljük ezt a relativitást, a televízió keresztül, a technológia illúziós hatásain keresztül, akkor már nem beszélünk róla. És szerintem elég baj, hogy erről nem készült könyv. Ez egy esszé lenne — hiszen nem vagyok teológus és nem is leszek — arról, hogy mi is az a sebesség, s mi benne az erőszak. Rendkívüli erőszak — a technológia közvetítésével. Méghozzá büntetlen erőszak. Egyik forrása az autópálya, a gyorsajtás (Németországban nincs sebességkorlátozás!). Mi történik, ha az erőszak ilyen sokáig büntetlen marad? Még az egyház sem ítéli el. Vannak olyan papok, akik a könyörgésnél elmondják: „Vigyázzatok az autópályán, mert ha túlléptek a sebességet, bünt követtek el! Hiszen megölhettek valakit!” stb. De erről még annyi mindent el kellene mondani! Mert ez nem csak autós jelenség! Olyan jelenség, mely érinti a látást, magát a valóságot! Ahogy érzékelünk, ahogy érzünk. Nagyjából erről van szó. Bevezetésül ennyit. Erről még sohasem beszéltem. Ön az első, akinek elmondtam.

— *Hadd kezdjem az utolsó kérdésnél, hogy innen haladjunk az első felé. Ön a büntetlen sebességről beszélt. De sokat írt már a sebesség varázsáról is. Nekem ugyan nincs kocsim...*

— Már nekem sincs.

— *... és nem is lesz, meg vagyok győződve róla. De gondolt-e már valaki arra — s ez már gyakorlatilag jogi kérdés —, hogy elitéljen mindenfajta autót, mindenfajta sebességet mint különösen életveszélyes dolgot? Úgy értem, rendeletileg. Nem tudok róla. Sokat vitatkoztak már például az ökölvívásról mint erőszakos cselekményről, hogy be kellene tiltani. De sohasem volt még szó az autó betiltásáról.*

— Valóban nem. Részemről sem a betiltásról van szó, hanem sokkal előbbre lépnek, mégpedig a modern világ relativitásának kérdésében. A sebesség jelenségek közti reláció. Önmagában semmi. Van két vonat, amely közlekedik, a sebesség kettejük viszonya. Tehát a sebesség önmagában se nem jó, se nem rossz, de alkalmazása értékítéletet vált ki. Nemcsak az autó szintjén, hanem a vizualitás szintjén is. Van egy autó-sebesség, amikor megyünk, amikor a kocsiban ülünk stb., és van egy audiovizuális sebesség, az érzékszer-

veinké. Egy ember, aki meghatározott montázs-gyorsasági feltételek között nézi a televíziót, hallucinációs és manipulatív hatásoknak van kitéve, melyek részegséghez hasonló állapotot idéznek elő benne. Azt mondhatjuk, hogy „sebességi állapotban” van, mint ahogy valaki „alkoholos állapotban” van. A gyorsaság egyformán manipulatív, amikor valaki ül a tévé előtt és egy brutálisan gyorsra vágott filmet néz, és amikor autóban ül, amit túlhajszol, vagy repülőgépen... Tudomásul kell venni, hogy a sebesség olyan jelenség, mely magának a létnek a birtokbavételére irányul. Olyan jelenség, mely *megfosztja* az egyént, a sebesség tulajdonosát magát. Mondok egy példát. Más és más dolog, ha az ember férfi vagy nő, fiatal vagy öreg, gazdag vagy szegény... De minden egyes egyén élő, eleven (vivans, vif)... Vagyis az elevenség, életképesség (vivacitè, vitalité) alapvető sajátossága tudatának, intelligenciájának, izmainak, vérmérsékletének. A láznál, az idegességnél, a túlfeszítettségnél és más hasonló jelenségeknél a sebesség működik. A narkotikumokban, a drogokban is, vagy az autó, a motorkerékpár vagy a szuperszónikus repülőgép akcelerációs hatásaiban. Mivel a sebesség viszony a jelenségek között, mindig ott van a helyváltoztatás, a szállítás jelenségeinél és a kommunikációnál is. Ha valaki túl gyorsan beszél, akadályozza a másikat a megértésben, felül akar kerekedni (mert a legtöbbször erről van szó), az dialektikájának, szónoklatának korbácsolásával győzedelmeskedik. A szónoklat gyorsasága pedig brutálissá, a hallgatón való erőszakot tétellé válik.

Hasonlóképpen az iparban. Vegyünk egy idős asszonyt, aki tíz órát dolgozott a gyárban, mikor fiatal volt, a háború előtt, és jól dolgozott, de szegény maradt. Most pedig találkozik egy fiatal munkásnővel, aki hét-nyolc órát dolgozik, s azt mondja neki: „De hiszen ez rosszabb, mint a mi időnkben!” Mert persze hogy ma jobbak a munkakörülmények, van kávészünet stb., de a teljesítménykényszer olyan nagy, hogy tönkreteszi a személyiséget. Ilyen példa van ezer meg ezer. Tehát, ha tudomásul vesszük, hogy a sebesség viszony a jelenségek között, minden jelenség között: vita, verseny, háború — a sebesség és a meglepetés a háború alapja —, akkor kiderül, hogy a sebesség mindenütt jelen van. Mert a sebesség maga a reláció, maga a relativitás! Van az idő, van a tér, vannak a viszonylatok az emberek között (társadalmi viszonylatok az állam és az egyének között), az idő és a tér között pedig ott a sebesség. Mint Einstein mondja: a tér és az idő többé már nem abszolút, mint volt Newton idejében. A sebesség az abszolút! Ez a relativitás! Sőt a sebesség relativitása! Minden, ami felgyorsul vagy lelassul, hatással van a világ érzékelésére, embertársaink érzékelésére, így a világgal, a többiekkel való kommunikáció természetére is. Ez annyira nyilvánvaló jelenség, az embernek az a benyomása, hogy még a nyilvánvalóságát is elfelejtettük.

— *Visszatérek a sebesség okozta részegségre. Átélté már Ön is ezt az érzést?*

— Igen. Volt egy nagyon erős kocsim fiatalkoromban, egy 2 literes, 4 hengeres Jaguar. És nagyon szerettem egy ideig, mint minden fiatal. Tudom, miről van szó. A vonat is hasonló, a TGV. Már az elnevezése is erre vall (train de grande vitesse, nagy sebességű vonat Franciaországban). Ha Chartres-ba megyünk zárandoklatra, két napig tart az út (közben megalszunk valahol). Csodálatos vidék, a gyalog bejárt vidék gazdagsága az illatokon, a fáradtságon keresztül — kivételes gazdagság! Párizs és Chartres között az érzések, a történetek egész univerzuma! Kapcsolat a világgal, azokkal, akik részt vesznek a zárandoklaton stb. Ha azonban ugyanezt az utat egy óra alatt kocsival tesszük meg, a világ nem több látványnál, mely elvonul az ablak előtt, s ez nem sokban különbözik attól, ami a tévében zajlik. A tájnak nincs többé mélysége, csak mozi marad! És magától értetődik, hogy ha még tovább megyünk, repülőgéppel, a Concorde-dal, egyáltalán nem marad semmi. Csak Párizs és Chartres, az indulás és az érkezés. Nincs többé utazás, a világ diszkvalifikálódott, minden emberrel együtt.

Miért mondják, hogy a totális háború kegyetlen háború volt? Mit jelentett ez azok

számára, akik bennünket bombáztak? Emlékszem egy pilótára, aki azt mondta, miután Tokiót bombázta: „Semmi kapcsolatunk nem volt azzal a világgal ott lent, annyira kicsi volt, komolyan! Úgy égett, mint egy csomó szemét!” És csakugyan, felülről nézve egy égő város nem több, mint egy csomó száraz levél, amit elégetnek egy mezőn. Mi ez? Olyan, mintha hangyákat néznénk! Ez semmi! És ez az eltávolodás a többiektől, a valóságtól, a repülőgép terméke. A repülőgép csak azért repül, mert gyorsan megy, csak azért uralkodik rajtunk, mert gyorsan megy. Egészen félelmetes jelenségek vannak itt. Saint-Exupéry beszélt róluk. Nagy sebességnél, éppúgy mint nagy távolságnál, a világ diszkvalifikálva van. Emlékszem egy néhány évvel ezelőtti látványra. Nagyon szép idő volt, és éppen a buszra vártam, nem messze a lakásomtól. Elöttem, nem messze, pirosra váltott a lámpa, s a kocsik megálltak. Hirtelen befutott egy szép Cabriolet, lehajtott tetővel, benne az elbűvölt pilóta, mellette egy fiatal lány, aki így tartotta a kezét és nézett. Megérkezett teljes sebességgel, mintegy a sebesség ködében, mikor az embernek úgy marad a szeme. És hirtelen rám nézett, egészen közlelről. Én pedig láttam, hogy úgy nézett, mintha díszlet lettem volna. Mintha nem léteztem volna. Mintha egy plakát lettem volna. Mert része voltam a ködnek (brouillard), a valóság egyfajta zavarra (brouillage) voltam. Ő benne volt a sebességben, én álltam. Tehát egy gyors mozgás és a mozdulatlanlás kereszteződése. A kocsit hirtelen állt meg a piros lámpánál. Ezért a nő felébredt. De abban a pillanatban, amikor néztük egymást, kereszteződött valakinek a tekintete, mely még zavaros volt a gyorsaságtól, és az enyém, mely „fix” volt.

— *Azt hiszem, Ön még nem írt az időről a festészetben, amely úgyszintén „fix” idő, a portréknál pedig egyszersmind „fix” tekintet is. Mindenkit izgat, engem is, bizonyos régi képek „tekintete”, a perspektivikusan megfestett, szembenező arcképeké. Erre a jelenségre én már egy elméletet is építettem. A „fix”, „álló” képeket, a festményeket is „sebességben” kellene látnunk, azaz abban az értelemben, ahogyan Ön ír a jelenségekről „Az eltűnés esztétikájá”-ban. A festmények időpontot rögzítenek, ugyanakkor benne is vannak egy időfolyamatban. Ha tehát öt percen át nézem Roger van der Weiden bájos női portréját, az már film!*

— Abszolúte az!

— *Viszont egy képtárban általában senki sem nézi folyamatosan a képeket, mert mindenki „sebességben” van...*

— Egy „röppályán”...

— *Tebát, hogy megőrizzük a festmények eredeti „időtartamát”, filmre kéne vennünk őket, mondjuk 20 percen át — film, mely mozog, de a kép változatlan —, és így kényszeríthetnénk a nézőt, hogy átvegye a kép „sebességét”, átélje időtartamát.*

— Itt Ön érintett egy kérdést, ami engem nagyon érdekel. Tudniillik: nincs optikai kép mentális kép nélkül. Mindig két kép van, az egyik a szem képe, „okuláris” kép, optikai kép szemüvegen keresztül, de ez az okuláris (optikai) kép nem létezik egy mentális képtől függetlenül. Ennek bizonyítéka, hogy léteznek pszichikai károsodások, melyeknél az embernek hibátlan a látószerve, egyáltalán nem vak, de „cortex occipitalis”-a (nyakszirti agykérge) megsérült a gyermekkorban lelki trauma következtében. Így nem, vagy alig tudja interpretálni a képeket. Aldous Huxley-nak van egy könyve, amit nagyon szeretek, „A látás művészete”. Ebben elmondja, hogy meg kellett tanulnia látni, mert pszichikai vak volt. És itt kézzelfogható, hogy amennyiben van okuláris-optikai formafelismerés, ennek oka, hogy kapcsolat áll fenn a mentális kép és az okuláris kép között. Az egyik függ az időtől és az időtartamtól, mely a tudat és a memorizálás időtartama (az érzékelés időtartama), míg a másik a külső mozgáshoz kötődik, a tárgyak idejéhez, elmozdulásuk idejéhez. Ez a

két idő össze van kapcsolva: az okuláris és optikai kép aktuális ideje és a mentális kép „virtuális” ideje, mely utóbbi nem illeszkedik pontosan az előző időbe. Ugyanis az egyik aktuális, a másik virtuális. És mégis, a kettő egymással teljesen titokzatos módon kommunikál, hogy *re-prezentáció* jöhessen létre.

— *Ez a kapcsolat az idegpályákon jön létre?*

— Igen. Itt érhető tetten az interpretáció fogalma is. Nem létezik nézés interpretáció nélkül. Nézni annyi, mint interpretálni. Vagyis felvenni a saját tudati rendszerünkbe, abban az időben, mely a mi tudatunk — mnemotechnikai és egyéb mentális képeink — ideje. Ezzel szemben a látás közvetlen felfogás. Tehát egyfelől van egy közvetítés, mely a tudaté, az emlékezésé (mentális kép, emlék stb.), másfelől pedig egy felfogás (la saisie), mely tisztán fiziológiai, melynek következtében 30 kép/mp-en túl, 30—160 kép/mp között nem látunk. Ha az ujjamat *így* húzom el, látom, ha nagyon gyorsan húzom el, kevésbé látom, ha még gyorsabban, nem látok semmit! Az a sebesség, amely lehetővé teszi a kinematográfiát, a másodpercenkénti 24 filmkocka, az optikai felfogás határa, amely merőben fiziológiai. A tudatnak nincsenek ilyen határai, más rendszerben van. És mégis, a kettő együtt jár. Mert azt a képet, amelyet nem interpretálunk, nem analizálunk, nem is látjuk. Ez a rejtély! És ezt igazolja, mondhatnám, tudományosan Szent Pál és Szent Péter. A világ a szubjektivitás és az objektivitás között terül el, tagadhatatlanul.

— *Ide kapcsolódik a következő kérdés. A közelmúltban azt nyilatkozta az „Art Press”-ben, hogy az Ön számára egy „modell” mindig csak egy kép lehet.*

— Igen, „imago”.

— *Hogyan működik ez Önnél? Hiszen azt mondta: „ha nem lenne -kép-em, nem tudnék írni.”*

— Persze, ez nyilvánvaló. Nagyon sok író mondja ugyanezt.

— *Nyilvánvaló egy olyan író esetében, aki, mondjuk, leír egy hegyet, egy tájat vagy egy alakot. De nem erre gondolok. Például le kell írnom egy mondatot, és azt látom. Nem a jelentését, hanem például a hosszát!*

— A hullámhosszát!

— *Nem egészen. De abban igaza van, hogy ezek nem pontos képek, hanem talán inkább képleték. Vagy egy megdöbbentő példa: a lányomnak két olyan osztálytársa is van, akik a matematikai feladatokat színben látják. Megjelenik előttük egy színes alakzat! De az Ön agya hogyan működik? Ha leír egy autóversenyt, el lehet képzelni, látni lehet, ez egy látvány. De mit lát, ha leír egy paradoxont? Egy absztrakt fogalmat? Van-e arra egy vizuális modellje, például, hogy „sebesség”?*

— Vizuális modell?

— *Például egy vektor, egy nyíl?*

— Van egy válasz-kezdeményem a „L’Horizon négatif” előszavában, az „Entre-image”-ban (köztes kép). Az, ami „közte” van! A kiadó nem akarta, hogy beletegyem a könyvbe: „Nagyon szép szöveg, de nem szeretem mint elméletet.” Vagyis nem értette meg. Pedig alapvető! Arra hivatkozom, ami a formák között van, s ezt „antiforma”-nak nevezném. Bizonyos értelemben a sebesség is ilyen az időben, mint az „antiforma” a térben. Viszony az időben a jelenségek között, mint ez az üresség a jelenségek között a térben. A sebesség egy tartály. Egy tartály a világban. A tenyér, mely űrt formál. A ház például egy tartály. A ház üreben élünk. A sebesség hasonló természetű. A sebesség a viszony. „Közben”, az

„időközben” van (entre-temps). Ez egy kifejezés. Ez a képi modell! De ez nem szó! Bizonyítéka, amit az előbb a tenyercemmel csináltam. A metaforákkal.

— *Amelyek egy bizonyos gyakorlattal valódi képekké változtathatók.*

— És a metafora törvényét is szóba lehetne hozni, de nem én vagyok az egyetlen — Derrida kimondta már. Én, amikor azt hallom, „de a metafora...”, mindig azt mondom: „Gondolj arra, hogy görögül az autóbuszokat -metaphorosz-*nak* hívják!” Ezek pedig szállítóeszközök! Egyik helyről visznek a másikra. (*Nevet.*) Tehát a metafora szállítóeszköz. És máris a témánál vagyunk, mert minden szállítóeszköznek van szállítási sebessége, akkor halad az egyik helyről a másikra. Hogy mennyire célratörően vagy mennyire tévelygve? Vannak tévelygő metaforák — hülyeségek —, és vannak szükségesekek. Nem lehet úgy írni, hogy adott pillanatban ne használjunk egy metaforikus kifejezést, mely lehetővé teszi, hogy a jelentést áthelyezzük az egyik dologról a másikra.

— *Követve az Ön gondolatmenetét, eljutottam egy örült ötlethez. Ha egy költő kitalál egy metaforát, ami akkor „eszébe jut”, az a fény sebességével történik!*

— Mindenesetre amikor kitalál egy metaforát, létrejön egy sebességviszony azzal, amiről beszél. Ez a metafora minőségéhez tartozik. Lerövidítés.

— *Mondhatom-e tebát, hogy amikor beszélek, a gondolatom és a megstrukturált szó közötti viszony, ez az időbeli távolság szintén fénysebességű?*

— Természetesen. De egyáltalán, lenni — a sebességnek lenni. Ha most visszatérünk a Heidegger és a lét körüli nagy vitához: egyszer azt mondtam Paul Ricoeurnek, mikor megírta az időről és az elbeszéléstről szóló kiváló könyvsorozatát (*Le Temps et le Récit*): „De nem tehetjük fel a Lét kérdését anélkül, hogy a sebességről beszéljünk!” Ez nem „a lét elviselhetetlen könnyedsége”, hanem „a lét tarthatatlan gyorsasága”! Ez az a pont, ahol kézzelfoghatóvá válik a vallási dimenzió! Éppen az előbb beszéltem a gyorsaság-teológia szükségességéről. Miért pihenőnap a vasárnap? Miért vonul be Jézus Jeruzsálembe számárháton, és miért nem lovon? Újraolvasa a Szentírást, barátom, mennyi ilyen adalékot találhatnánk!

— *Illés szekere. Egyébként azért nevettem az előbb, mert nemrég láttam „A lét elviselhetetlen könnyedségét”, a Milan Kundera regényéből készült filmet. De térjünk vissza még a metafora és a beszéd kérdéséhez. A végső kérdés az Ige és a Test viszonya. Hugo Ball egy gyönyörű írásában arról beszél, hogy a mi alapvető problémánk az Ige és a Test szétválása.*

— A szellem és az anyag?

— *Nem. Az Ige és a Test, bibliai értelemben, ahogy Szent Jánosnál olvasható. Csak hogy Ball a művészet összefüggésében beszél erről, s a Testet a képpel azonosítja, és ő az egyesülés lehetőségét Jézus Krisztusban látja.*

— Az Eucharishtiában?

— *Először is a keresztbálban. A keresztbál képében van maradéktalanul együtt az Ige és a Test. És természetesen ez ismétlődik meg az Eucharishtiában. Ebből következik egy újabb kérdés. Ön eddig a gyorsaság-teológiáról beszélt, most felmerül egy másik időfogalom, a történelmi idő, ez utóbbiból pedig következik egy „másik” történelem: az üdvtörténet.*

— Természetesen. Az idő teológiája létezik, számos teológus képviseli. A történelem teológiája létezik, az egyháztörténet, vagy akár a teremtéstörténet révén. A sebesség

teológiája még csak keletkezőben van. Még nem jött létre, még cseppfolyós állapotban van. Sok az olyan jelenség, mozzanat, amely teológiailag nem interpretálható. Bizonyos mozzanatok, mint a gyorsaság büntette vagy vétke — megölni valakit az autópályán — példaszzerűek, de maga a teológia még nem érkezett meg, még „nem jött el”. Nyilvánvaló, hogy az üdvösség problémája jelen van a sebesség teológiájában. Vegyünk egy konkrét példát. Mint ahogy Ön is mondta, vannak bizonyos időszakok az ember életében. A reveláció visszatérései. Én megtértem 1948-ban, 1968-ban... Újra volt ez az érzésem — nem is érzés, sokkal több annál: reveláció. Találkozás Krisztussal. Az ilyesmit az ember nem magyarázza, nem vitatja, nem ér semmit, ha elkezdünk mondani ilyen szavakat... És egy hónapig, két hónapig vagy háromig úgy éltem, mint egy szerzetes, vagyis egy pillanatig nem szüntem meg imádkozni. Nem szavakkal, hanem úgy, hogy az Isten, Krisztus jelenlétében éltem. Ezt nem kell magyarázni, nincs benne semmi rendkívüli, minden hívő ismeri. Csak azt akarom mondani, hogy ez idő alatt (egyébként sokat írtam ez idő alatt) egyértelműen éreztem, miként vonja el a figyelmemet a világ sebessége. És szünet nélkül jött kísérteni, hogy ne merülhessek el a szemlélődésben, a legvalódibb imádságban, tehát az egész élet imádságában. És csakugyan minden pillanatban, amikor reggel felkeltem, amikor dolgoztam vagy a diákjaimmal foglalkoztam, mindig Krisztussal voltam. Ezt nem lehet megmagyarázni, ez nem csodaszzerű, nem mágikus jelenség. Sokkal mélyebb. Ekkor már, 1968-ban a sebesség-témán dolgoztam; 1967-ben, tehát egy évvel korábban publikáltam a „Politika és sebesség”-et, és számat vetettem azzal, micsoda mértékben figyelemelvonó a sebesség. A szemek kívánsága! Az Evangélium szerint kétfajta kívánságot kell kerülnünk: a szem kívánságát és a test kívánságát. Ez a kívánság a franciában „convoiter”, ami azt jelenti, hogy valaminek a vonzásában állni, elbájolva lenni.

— *Csábitva lenni, megkísértve lenni.*

— Igen. De a francia szó nagyon érdekes. Azt jelenti, „szemmel megkívánni”. „Testtel” — ez egyértelmű. De nemcsak rossz gesztusok vannak, hanem rossz tekintetek is! A tekintet mintegy elvon bennünket, akadályoz bennünket, hogy megéljük az Istennel való kapcsolatot. És természetesen ez a tekintet a figyelmet elvonó tekintet. Gondoljuk meg, mekkora feszültségben él a városi ember. Ebből a felismerésből származik a szerzetesség, a kolostori szemlélődés találmánya. A kolostor anti-város, anti-sebesség! Kontra-város, az imádság és a lassúság városa, ahol az ember megpróbál állandóan az Isten tekintete előtt élni, ahol megpróbálja megóvni magát a büntől. Nem akarati úton, hanem azzal, hogy állandóan az Isten tekintete előtt él. Mert az imádság véd meg bennünket. Az Isten jelenléte véd meg. Nem az akaratunk, nem az erényeink — mert belőlük soha nincs elég —, hanem Isten véd meg, ha közel vagyunk hozzá. Mint amikor közel vagyunk az apánkhoz, aki erős és megvéd minket a rossztól. És én megéreztem a „kívánság” szó mögött, hogy a gyorsaság, a feszültség, a „planning” (amerikai típusú tervgazdálkodás) vonzóereje micsoda szakítóerő. És ezt fizikailag éreztem meg. Teleírt füzeteim vannak róla, de mindeddig nem építettem be, mert nem tudtam. A belső világunk szemlélődő imájáról.

— *Elérkeztünk Clairvaux-i Szent Bernáthoz, aki kifakadt a figyelmet elvonó templomú díszítmények ellen, s aki ugyanakkor ismerte a fény vízióját.*

— Igen, az igazi fényét és nem a másikat! Nem a fénysebesség fényét, hanem a másikat! Vagyis Krisztus fényét, a szeretet fényét, amely örök. Mely nem múlik el. Minden elmúlik, de nem a szeretet.

— *Ön nagyon finom megkülönböztetést tesz a fizikai fény és a természetfölötti fény között. Mégis, nem áll a kettő egymással kapcsolatban?*

— De igen: *mi, a szegény halandók vagyunk a kapcsolat.*

— *A szentek látomásairól szóló beszámolók tele vannak a fény metaforájával, vagy nem is a metaforával, hanem magával a fényvel. Ez nem az igazi fény?*

— De, ez konkrétan az. Itt van a szakadék, itt van a rejtély. Mint az isteni vízió misztériuma. Emmausz. Ma reggel, a lelkipásztori tanácsülésen a pap az emmauszi tanítványokról szóló részt olvasta fel: „De az ő szemek visszatartóztatának, hogy őt meg ne ismerjék” (Lk 24, 16). Mentek Emmauszba, vitakoztak a történetekről, találkoztak Vele, de a szemük megakadályozta őket, hogy lássanak. Tehát azt mondhatnánk, hogy a nézés megakadályozza a látást. Itt van a kétféle fény misztériuma: a Szeretet fénye és a Nap fénye. Erről pillanatnyilag nem tudok mit mondani. És lehet, hogy soha nem is fogok. Ez számunkra túl sok. Egyébként ez nem filozófiai kérdés, és egyébként én nem is vagyok filozófus, hanem urbanista. A várossal foglalkozom, az „itt lent”-tel. De ez a nagy kérdés. Egy kicsit érintettem némely szövegekben, de pillanatnyilag nem tudok erről nyilatkozni.

— *Ami a fényt illeti, legyen az fizikai vagy metafizikai, vagy mindkettő egyszerre, nem beszéltünk még a szent képek problémájáról. Természetesen én is olvastam néhány vélekedést a torinói lepelről, melyek szerint ez a képmás bő- és fényjelenséggel kapcsolatos.*

— Hogy a feltámadás negatívja lenne? Ismeri ezt az ötletet?

— *Igen. Csak hogy a „negatív” szó...*

— Nem, nem — a szó gyakorlati értelmében, ami a fényképezőgépben van, amin a lenyomat létrejön, és a fény megvilágítja a filmet. Tehát ez megint csak metafora. A torinói lepel idézőjelben „negatív” lenne, csak hogy ez a feltámadás fényét rögzítette volna. Erről nem tudnék semmit sem mondani. És bizonyos értelemben nincs is szükségem rá. Mert ha az embert meglátogatja az Isten, nincs szüksége rá, hogy okoskodjék. Ez a megértés. Egyszer Assiszi Szent Ferenc feltette magának a kérdést Szent Domonkossal kapcsolatban: Domonkos olyan nagy tudós, ő pedig soha nem olvasott el még egy könyvet sem. Felütötte a Bibliát, és erre a mondatra talált: „Nektek adatott a megismerés könyvek nélkül.”

Amikor a sebesség teológiájáról beszélek, nem akarom érinteni az engem meghaladó dimenziókat, melyek egy Keresztes Szent Jánosra vagy Avilai Szent Terézre vannak méretezve. Viszont azt hiszem, hogy egy teológia, egy esszé, egy közelítés, egy vázlat a sebesség teológiájáról hasznos lenne a keresztények gyakorlati életében. Tehát ez egy gyakorlati teológia lenne. Az urbanista oldaláról az emberek városa készítené írásra. Mert azt hiszem, félreismerik a város fontos elemeinek etikai oldalát. A sebesség etikai hordozó. Ahogy megírtam a „Sebesség és politika”-t, megírhattam volna a „Sebesség és etika”-t is. Ezt még sohasem vetették fel. Támadják a drogot, mely nem más, mint pszichotropikus gyorsító, elszáll vele a tudat; a motorba benzint teszünk, bizonyos motorokba drogot teszünk. Rendben. Lehet mondani, hogy a drog undorító, de a sebesség nagyon jó — ez viszont elég megtévesztő. Olyan, mintha azt mondanánk: az arzén borzalmas, de a méreg jó. Ha majd egyszer írok erről a témáról, ilyenformán fogom kezelni. Megpróbálom megértetni, láthatóvá tenni a sebesség etikai dimenzióját. És természetesen viszonyát az örökkévalósággal, mert enélkül nem lehet írni róla. Szerencsére van egy Szent Ágostonunk. Olvassuk el újra, mit írt az idő problémájáról, ez nagy írás! Sok barátom, legyen akár ateista, most olvassa újra Szent Ágostont, hogy a mulandóságot vizsgálja.

— *És Ön azt mondta, hogy nem hisz a balálban. Hogyan érti ezt?*

— Ez folytatása a... ez nem a valóság! Emlékezzék vissza, mit mondtam az imént. A háború, a sokszorosított halál engem a valóságban való kételkedéshez vezetett. Ettől a pillanattól, helyesebben a megtérésemtől fogva továbbra sem hittem a valóságban, de

Krisztusnak, a hit adományának hála, most már azért nem, mert nem hittem a halálban. Van egy nagyon szép mondat: „Meghalni annyi, mint folytatni a létet.”

— *És azt nem lehetne mondani, hogy — éppen ellenkezőleg — hiszek a halálban, abban az értelemben, hogy benne rejlik a hitem? Hogy a halál elkerülhetetlen ugyan, de...*

— Igen, kétségtelenül. A halál egy kétségtelen pillanat, mely félelmet kelt bennem, mint bárkiben, borzasztónak tartom, ez nyilvánvaló. De többé nem hiszek benne. Nagyon őszintén mondom. A hit egyetlen vonatkozását fogadom el e kérdésben: hogy a világ nem osztható fel hívőkre és hitetlenekre, hanem csak különböző hívőkre. Vannak, akik hisznek a halálban, mint valami véglegesben, ami a vég, és vannak, akik Istenben hisznek. Kétfajta hit van. Az ateista hisz a halálban, ez egy abszolút hit, míg a keresztény hisz az örökkévalóságban, az örök életben, és ebben éppen a relativitás az érdekes. A relativitás mondatja ezt velünk. Az a realitás, amit teszünk. Csak azért van realitás, mert van hit. Einstein mondta ezt, amikor az elméletét nézőpont-elméletnek akarta elnevezni. „Standpunktslehre.” Csak nézőpont szerinti valóság van. Később rájött arra, hogy az elnevezés túlzottan leegyszerűsítő, s megkülönböztette a részleges és az általános relativitás-elméletet. És Einstein bizonyos értelemben segít nekünk — megmaradva egy olyan területen, mely természetesen nem a Szent Ágoston-, Szent Pál- vagy Péter-féle relativitás — kimondani, hogy csak hívők vannak. Mindenkinek van hite, csak nem ugyanaz. Mindenkinek van nézőpontja. Az ateistáé: hisz a halálban, hitét veti a halálba, az életét a végleges halálára építi fel, aki mélyen hisz ebben a végleges sorsszerűségben, aki erre a sorsszerűsége vonatkoztatva szervezi meg az életét. És van olyan hívő, aki azt hiszi, hogy Isten üdvözít, és a halál csak átmenet az Istenhez.

— *Érdekelne, hogyan magyarázná Ön mint francia...*

— Persze, én nem vagyok karteziánus! Egy kicsit olasz vagyok az apám révén és breton az anyám révén.

— *Ezzel megspórolt nekem egy életrajzi vonatkozású kérdést. Tehát hogyan különböztetné meg a francia nyelv kétféle hit-fogalmát, a „croyance”-ot és a „foi”-t?*

— A „foi” adomány. Isteni reveláció. Ezt a hitet nem lehet választani. Pascal és az ő fogadása nem komoly számomra. Félreértés ne essék, rokonszenves, nem vagyok ellene, de annyira intellektuális. Fogadás a hitre! Én azt hiszem, hogy a hit Isten adománya. Kommunikáció. Kéz a vállon. Amikor megtértem, találkoztam valakivel. Amikor ez az álom megtérített, járkáltam a városban, papot nem ismertem, nem tudtam, mit csináljak, csak azt tudtam, hogy... Krisztus Isten volt! Tudtam, hogy ez végérvényes. Nem tudtam, hogyan találjam meg az egyházzal a kapcsolatot. Végül egy fiatal munkáspap segített, aki egy nagyon szegény épületben élt, vele tudtam találkozni. Bemenni egy káprázatos, díszes templomba — ettől féltém volna! Bemenni egy protestáns templomba — kényelmetlen lett volna. Ami határozott pozitívum volt a munkáspapoknál — még akkor is, ha később köztünk sokan „kiöltöztek” —, hogy belemertek a banalitásba, a mindennapi életbe. Lehetett velük találkozni, úgy öltözködték, mint bárki más. Aztán már egy rendes plébánián kereszteltek meg... Szóval, azt akartam mondani, hogy a hit (foi) az Isten adománya, és nem intellektuális választás. Ezzel szemben a másik hit, a „croyance” intellektuális választás, szabadon választott valami (option), hogy azt ne mondjam, vélemény (opinion). És ebben vannak különbségek. Viszont van kapcsolat a két értelmi felfogás, intellekció között. Intellekció a reveláción, az adományon keresztül, mely az értelmet megtéríti, és egy idézőjelben „ateista” értelmének megtérése a „croyance”-on, az ő választásán, véleményén keresztül. Mégis egyetlen szellem, egyetlen értelem van, tehát

lehetne vitatkozni. Ami a vitát megtiltja, az az úgynevezett „objektivitás”. Az egyik oldalon áll az objektivista, a materialista, az ateista, a másik oldalon a szubjektivista, spiritualista, hogy ne mondjam idealista: a hívő. Számomra az ateista és a hívő két különböző szubjektivitás. Az objektivitás—szubjektivitás szembeállítását neveltség. Ezt nemcsak a filozófia, hanem a fizika is igazolja a relativitás iránti érdeklődésem, a kutatásom számára.

— *Korábban Ön gyakorló építész is volt. Tervezett egy templomot.*

— Nevers-ben. A kislány, a későbbi Szent Bernadette, aki Lourdes-ban látta a Szület, amíg a juhokat őrizte, Nevers-ben halt meg. Teste is Nevers-ben van, egy ereklyetartóban. A barátaimmal együtt megnyertem a pályázatot, és a templom felépült. 1966-ban szentelték fel.

— *Rengeteg betont használt fel benne.*

— Igen. Ez egy erődítmény — egy „blacus”. Ez volt az inspiráció forrása. „Erős vár a mi Istenünk!” És tudja, mi volt a címe a templom felszentelési miséjének? „Terribilis!” Rettenő ez a hely... Félelmetes ez a hely... A lourdes-i grottából indultam ki, s ugyanakkor az aktuális helyzetből, az atomháború veszélyéből. A hatvanas években állandóan jelen volt a nukleáris háború réme. Ezt a helyzetet úgy jelenítettem meg, mint az erődített román kori templomok. A román kori templom volt a modellem, mely úgy jelenítette meg a biztonság hiányát, hogy ellenállt a gonosznak. Ahelyett, hogy gesztusokat tett volna, mint a gótika. Én inkább román párti vagyok az építészetben. A gótika nagyon szép, csodálatos, de nem az én világom. Jobban szeretem az erőteljesebb dolgokat. A bunkerek iránti érdeklődésem hasonló és ugyanebben az időben jelentkezett. Elmentem még Németországba is, nagyon sokáig csináltam a bunker-felmérést, tíz évig, de ez már később történt, a templom után.

— *Hol járt Németországban?*

— Megnéztem Düsseldorfban a „Luftschutzraum”-ot, egy óvóhelyet, amit átalakítottak templommá. Ez nagyon megdöbbenett. Mise egy volt erődítményben! Aztán jött a javaslat, építsünk templomot a Pas-de-Calais-ban, szemben Angliával, ahol rengeteg erődítmény van. Felajánlották, hogy én tervezzem ezt a templomot. Én meg azt mondtam, hogy nem kell megépíteni, hanem fel kell használni egy bunkert, amely hatalmas és ott van a közelben. Óriási, belefér legalább két-háromszáz ember. Nagy hátsó traktussal, amelyben egy ágyú volt. Kereszténnyé kell tenni a bunkert! Azt mondták, ez botrányos lenne. Mire én: és a menhirek? És a dolmenek? Azokat is kereszténnyé tették! Ha megnézzük a tournus-i Saint-Philibert-t, amely egy csodálatos templom, a kriptát négy oszlop tartja, az egykori pogány templom oszlopai. Újra felállították őket az enteriőrben. Én ugyanezt szeretném csinálni, kereszténnyé változtatni az erődítményt. Vagyis ahol a rossz volt, oda bevinni az üdvösséget. Ha ez megtörténik, akkor jön létre a templom. Nem lerombolni kell, hanem megváltani!

— *Tulán a beszélgetésünk utolsó kérdéséhez jutottunk el, a felejtés és az emlékezés kérdéséhez. Amikor Ön Nevers-t említette, és vele kapcsolatban Szent Bernadette-et, bennem egy másik asszociációt is felkeltett: a „Szerelmem, Hirosimá”-t. Ebben a filmben óriási szerepe van a felejtés és az emlékezés szembeállításának, éppen a háború kapcsán. És nekem, akinek a számítógéppel szemben elég közepes az emlékezőtehetségem, egyre inkább az a véleményem, hogy a felejtés sokkal fontosabb, mint az emlékezés...*

— Ebben biztos vagyok. A felejtés könyörületesség. Azt mondjuk, el kell felejtetni a hibákat, a rosszat, amit a másik csinál; meg kell bocsátani. De hogyan bocsássuk meg, ha

nem felejtjük el az ellenünk elkövetett rosszat? Hányszor olvashatjuk a Szentírásban, hogy az Isten azt mondja: „Elfelejtettem a ti vétkeiteket! Nincs többé a szem előtt. És mégis újrakezdtétek!” Hányszor jele és képe a felejtés a könyörületességnek! És a megbocsátásnak! Tehát a felejtésnek van egy nagyon pozitív vonatkozása. Vannak persze negatív vonatkozásai is, ez az emberi állapot (la condition humaine), nincs jó rossz nélkül. Gyakran gondolok arra, hogy az idő az Isten türelme velünk szemben. A Teremtő a teremtményével szemben. Az időt magyarázhatjuk úgy, mint hipertrofikus türelmet. És ez a hipertrofikus türelem csak a felejtéssel működik. Egyébként Lisieux-i Szent Teréz mondott élete végén egy mondatot, amit sohasem felejték el: „Az Isten nem tud számolni.” Másképpen fogalmazva, elfelejtett számolni. Tehát számára kettő meg kettő az nem négy.

— *Erről a matematikai basonltról egy másik matematikai kérdés jut az eszembe. Amikor Bolyai János megalkotta a nem euklideszi geometriát, azt írta: „A semmiből egy új világot teremtettem.” Sokat töprengtem ennek a kijelentésnek a teológiai vonatkozásain. Valóban lehetséges-e, hogy Bolyai Jánosnak sikerült egy olyan univerzumot (vagy inkább anti-univerzumot?) teremtenie, amelybe az Isten úgyszólván „nem léphet be”?*

— Miért ne?! Említettem, hogy engem is nagyon foglalkoztatott a topológia, Euleren keresztül. Nos, én még arra is gondoltam, hogy az Euler-ábra majdnem olyan, mint a Szent Szív: egy „T” és egy szív. Úgy látszik, hogy a topológia és a relativitás összefügg, hiszen Einsteinnek is szüksége volt a topológiára, és éppen hogy a topológia segítségével megérinthető az a világ, amelyről Szent Pál és Szent Ágoston beszél. Az a világ, amely nem a mi világunk. Éppen hogy úgy látom — persze, ez csak egy közelítés —, a topológia, éppúgy, mint a relativitás, segít bennünket „de-kartezianizálódni”. Sajnos az a hit, amelynek örökösei vagyunk, európai hit. A gótikus katedrális, a nagyszerűség, a gondolkodás ékesszólásának hite — az európai középkoré, és így tovább. Nem az Evangéliumok térítettek meg bennünket, hanem a nagy középkori írások, amelyek ugyan csodálatosak, de egy olyan kultúra bélyegét viselik, amely majd a kartezianizmushoz vezet, ehhez az egzakt tudományhoz, a felvilágosodáshoz és a totalitarizmushoz — a forradalomon keresztül, és így tovább. Egy bizonyos szempontból nem látok törést a korai középkor, a felvilágosodás és a modern világ között. Feledésbe merült, szerintem, a mediterrán írások alázatossága, az első időszak keresztényeinek alázatossága. Természetesen szükség volt arra, hogy az Egyház lélegzethez jusson, országos vagy akár kontinentális léptékben is. De mennyi negatívummal járt ez együtt, ami — közvetve vagy közvetlenül — létrehozta a kartezianizmust, a forradalomhoz vezető elméleteket stb., mindazt a delíriumot, amit megéltünk azóta a tudomány, az úgynevezett egzakt tudomány révén. Én úgy látom, hogy a matematikusok, a karteziánus geometerek ádáz szembenállása a nem euklideszi geometriával indirekt módon jelzi ennek fontosságát. Azt, hogy van valami ártatlanság a topológiában, egy értelmi csavar, amely Isten felé nem elzárja a világot, hanem éppen ellenkezőleg. Tesz egy piruetet. Mint egy bohóc, aki azt mondja: „Hopp! Na ugye, így is lehet csinálni!” Gyerekjáték. A Möbius-szalag, amely nem lép ki ugyanabból a felületből, a Klein-kancsó ... Íme! Számomra mindez inkább lehetőséget tár fel. Egy fiatal világét, mely nem annyira túlkonstruált, mint az, amit a felvilágosodástól örököltünk. De hangsúlyozom, hogy ez csak egy vélekedés, amelynek nincs túl tudományos értéke.

— *Furcsa, hogy most már három fény-fogalmunk van. A harmadik a felvilágosodás, franciául „les Lumières”. Mindenesetre nagyon sokat köszönhetünk Önnek, amiért vállalkozott erre a beszélgetésre. Mindenekelőtt megerősítését köszönöm.*

— Én meg azt köszönöm, hogy most először kaptam olyan kérdéseket, amelyeneket sohasem szoktak feltenni.

Beke László